

In memoriam

NEGAILESTINGASIS SOCIALINIS DIAGNOSTIKAS

JEAN BAUDRILLARD (1929–2007)

2007 metų kovo 6-ąją, eidamas 77-uosius metus, mirė prancūzų kultūros teoretikas, filosofas, politikos apžvalgininkas, fotografas Jeanas Baudrillard'as. Tai mąstytojas, kurį labiausiai išgarsino jo sukurta simuliacijos teorija, plėtojama kone visuose šio autoriaus veikaluose, plačiai nagrinėjama ir interpretuojama nūdienių humanitarinių ir socialinių mokslų atstovų. Pirmoji lietuviškai skaitančios auditorijos pažintis su Baudrillard'u – 2002 m. išleista jo knyga *Simuliakrai ir simuliacija* (Simulacres et simulation), kurią į lietuvių kalbą išvertė Marius Daškus, išleido *Baltų lankų* leidykla, o pristatymą organizavo Atviros Lietuvos fondas, Prancūzijos ambasada Lietuvoje ir Prancūzų kultūros centras. Tačiau lietuviškai auditorijai priklausantiems Baudrillard'o kūrybos tyrėjams atsiveria ištis platūs šio autoriaus palikimas prancūzų, anglų ir kitomis kalbomis, kurio nemaža dalis prieinama Atviros Lietuvos fondo bibliotekoje ir mūsų šalies universitetų skaityklose.

Nors Baudrillard'as norėtų neturėti kilmės, kaip pats prisipažįsta viename iš savo laiškų, visgi jis gimė 1929 m. liepos 29-ąją Reimse (Prancūzija). Jo seneliai buvo valstiečiai, tačiau jo paties šeima persikėlė į miestą ir tapo valstybės tarnautojais. Aplinka nebuvo intelektualiai ir Baudrillard'ui teko stropiai mokytis licėjuje, kad kompensuotų išsilavinimo stoką ir taptų pirmuoju savo giminėje rimtai dir-

bančiu intelektualinį darbą. Ne iš karto jam pavyko tapti dėstytoju ir gauti nuolatinės pareigos universitete (universiteto dėstytoju Baudrillard'as tapo gerokai vėliau). Pats mąstytojas savo gyvenimą linkęs vertinti kaip nuolatinius lūžius. 1966 m. Baudrillard'as, vadovaujamas poststruktūralisto Henri Lefebvre'o, parengė ir apgynė sociologijos daktaro disertaciją Nantero universitete. Vėliau *Ecole des Etudes* jis ėmė bendradarbiauti su Roland'u Barthes'u ir išspausdino svarbų straipsnį apie objektą ir ženklo funkciją žurnale *Communications* 1969 m. Baudrillard'o knyga *Objektų sistema* (Le Systeme des objets), išleista 1968 m., atliepia Barthes'o veikalą *Mados sistema*.

Baudrillard'as tvirtino, kad visuomenėje, kurioje dominuoja gamyba, skirtumas tarp vartojamosios ir mainomosios vertės yra ypač svarbus. Kadai Karlas Marxas, remdamasis būtent šiomis kategorijomis, pakankamai įtikinamai paašškino kapitalizmo augimą. Tam tikro objekto vartojamoji vertė yra jo naudingumas, kuris, Marxo požiūriu, susijęs su tam tikrų poreikių patenkinimu; kita vertus, mainomoji vertė nurodo gaminio, arba kaina matuojamo objekto, vertę rinkoje. Mainomosios vertės objektas yra tai, ką Marxas vadino to objekto prekiu forma.

Baudrillard'as pradėjo nuo to, kad permąstė ir kritikavo Marxo ekonominę objekto teoriją, ypač

vartojamosios vertės sampratą, ir tokiu būdu atskleidė pirmą svarbų savo darbo etapą, pagrįstą semiotine gamybos ir objekto teorija, pabrėžiančia objekto ženklinę vertę. Kitu savo darbo etapu Baudrillard'as įrodinėjo, kad net ženklas, kaip reikšmės ir signifikavimo priemonės, sąvoka pernelyg abstrakti; kalbos funkcionavimą kur kas labiau atskleidė Ferdinando de Saussure'o anagramos, kuriose žodžiai atsiranda iš raidžių – paslaptinai, beveik magiškai. Na, o aštuntojo dešimtmečio viduryje, pradėdamas veikalą *Simboliniai mainai ir mirtis* (*L'échange symbolique et la mort*), Baudrillard'as priėjo prie radikalių išvadų: anot jo, vėlyvojo modernizmo visuomenės valdo ne kas kita, o kodas. Be abejonės, kodas siejasi su kompiuterizavimu ir skaitmeninimu, tačiau jis turi pamatinę reikšmę fizikai, biologijai ir kitiems gamtos mokslams, kuriems leidžia tobulai atgaminti vieną ar kitą objektą ar situaciją. Dėl šios priežasties kodas aplenkia realybę ir atveria tai, ką Baudrillard'as itin taikliai pavadino hiperrealybe.

Baudrillard'as esmingai apmąstė šiuolaikinės epochos vertybinio pluralizmo, epistemologinio reliatyvizmo, perteklinio gyvenimo estetizavimo problemas kaip vienus iš ryškiausių mūsų gyvenamojo pasaulio bruožų. Tam jis pasitelkė pagrindines sąvokas *simuliakras* ir *simuliacija* ir jos vartojo savo veikaluose. Tad kas yra tas simuliakras? Ir kur dar galima aptikti tikrovės dykumą ar Baudrillard'o apmąstytą „tikrovės dykumą“, jei pati tikrovė mąstytojo žvilgsnio perspektyvoje tėra kažkieno kuriama iliuzija? Baudrillard'as savo knygoje nuolat kalbėjo apie tikrovės apskritai prarastį ir kaip šito rezultata – atvaizdo virtimą simuliakru. Būtent pastarasis, kaip rašė filosofas, ir neturi jokio ryšio su realybe. Todėl hiperrealybė ar virtualioji tikrovė atvaizduoja ne tam tikrus objektus, bet tik pati save. Tai, galima sakyti, gana ciniška Baudrillard'o pozicija tikrovės atžvilgiu, nes tokiu atveju lyg ir ima pirštis mintis, kad mes nebegyvename realiame pasaulyje, jo tiesiog nebėra – jį sunaikinusios naujosios medijos dėl visuotinio simuliacijos proceso įtakos. Tada reikėtų pasakyti, kad ir mes patys esame virtę tam tikrais nekūniškais mediatoriais, daugiarnarių virtualiųjų žiniatinklų išsišakojimais nuolat perduodantys vieną ar kitą žinią, bet jau jokių būdu

nesantys žmonėmis iš „kūno ir kraujo“. Baudrillard'o ontologinės simuliacijos konceptas iš tikrųjų gali įvairinti ir nevirti bet kurį jo raštų tyrėją, jei į jo kūrybą nepažvelgsime iš tam tikros intelektualinio atstumo ir bandysime išvengti saikingo minties skepsio, būdingo kiek rimtesniam kritikui ar interpretatoriui. Todėl Baudrillard'o palikimas mums, viena vertus, tampa milžinišku vieno iš šiuolaikinės prancūzų filosofijos atstovų dovanojamu intelektualinės minties užtaisu, o kita vertus, sunkia našta, reikalaujančia nemenko tos pačios minties atsargumo, padedančio išvengti klaidingų neseniai mirusio filosofo plėtotų pažiūrų interpretacijų.

Prisimenant Baudrillardą, tenka dar kartą paminėti ir Marxą – mąstytoją, vieną labiausiai veikusį jo filosofines įžvalgas. Tik reikia pabrėžti, kad Baudrillard'as ne tiek sekė Marxo pramintais kapitalistinės visuomenės tyrinėjimų keliais, kiek jį kritikavo. Tačiau tai viena svarbiausių įžvalgų apmąstant Marxo įtaką Baudrillard'ui – toji įtaka nebuvo atsitiktinė. Kodėl? Juk sociologijos daktaro disertaciją, kaip minėjome, jis rašė vadovaujamas marksistinės orientacijos filosofo ir sociologo Lefebvre'o. Marxą ir Baudrillard'ą gana akivaizdžiai suartino tai, kad jie abu buvo socialiniai mąstytojai, kurių dėmesio centre atsidūrė būtent socialinė, o ne gamtinė tikrovė. Marxas, kalbėdamas apie vartojamąją vertę, kaip sakė Baudrillard'as, šiuolaikinės epochos socialinėmis sąlygomis jau nebūtų teisus, nes poreikiai dabar gaminami dirbtinai, t. y. ne siekiant juos patenkinti kaip būtinas gyvybines reikmes, bet nepaliaujamai (re)produkuoti. Marxas vis dar kalbėjo apie, sakykime, „saikingą vartojimą“, Baudrillard'as – jau apie perteklinį, taigi nebūtiną, vartojimą. Mūsų manymu, tai itin tikslus pastarojo mąstytojo, kaip puikaus nūdienės socialinės ir politinės tikrovės diagnostiko, įžvalga. Ir, matyt, jau nėra kelio atgal, nes marksistinė vartojimo samprata, mūsų nuomone, vargu ar galėtų atitikti šiandienės ženklų ir verčių, o jau nebe objektų gamybinės realijas. Tai dar viena savita Baudrillard'o įžvalga, apgyvendinanti mus virtualioje „tikrovės dykumoje“. Kodėl? Nes tokia nenutrūkstama simuliakrų gamyba pati tampa – įvardykime ją taip – hipergamyba. Tada belieka kelti dar vieną klausimą: ar mūsų kūnai ne-

tampa kūnais-simuliakrais, atsietais nuo bet kokio tradiciškai suprantamo kūniškumo? Atsakymas, regis, jau aiškus...

Tačiau Baudrillard'o mąstymą veikė ne vien tik Marxas. Čia neišvengiamai tenka atsigręžti į ženklą apskritai. Baudrillard'as kalbėjo apie „ženklų maištą“ (*l'insurrection par les signes*). Prieš ką gi tie ženklai maštauja? Ogi prieš tikrovę! Ženklas, anot Baudrillard'o, jau nebėra prasmingas, nes jis nebenurodo į tai, ką signifikuoja, – taigi nurodo tik į save patį. Signifikato tikrovėje nebelieka, nes jį, anot mąstytojo, pasiglemžė „tikrovės dykuma“, o signifikantas klesti tapdamas, sakykime, ženklu, kuriam neberekalingas jį įprasminantis referentas. Poststruktūralistinės semiotikos atstovas Saussure'as teigė, kad žodis nurodo ne tiek į tikrovę kaip josios atspindys, atvaizdas ar reprezentacija, kiek į kitus ženklus. Taigi žodis tampa prasmingas tik santykyje su kitais, taip pat į prasmingą tikrovę nenurodančiais, žodžiais. Todėl kalba gali būti suprantama kaip uždara ženklų sistema, neturinti jokių sąsajų su mūsų gyvenamuoju pasauliu, atvira vėlyviesiems vitgenštainiškiems kalbiniams žaidimams. Jei atsiribotume nuo lingvistinio mąstymo perspektyvos, pamatytume ir tai, kad ženklas „įveikė“ objektą kaip „natūralų“ reikmenį: šiandien vartojami nebe daiktai, o ženklai, t. y. nebe drabužiai, kad jais pridengtume ir sušildytume kūną, o garsių dizainerių etiketės, nebe automobiliai, kad jais nuvyktume į reikiamą vietą, o jų markės ir pan. Vadinas, empirinę tikrovę eliminuoja hiperrealioji, daiktą išstumia ženklas, šešėlių – simuliakras, o kuo tampame mes patys? Gal „tikrovės mumijomis“, beviltiškai bandomomis prikelti rožinėmis spalvomis, kaip kokį Ramzį?..

Bet eikime toliau. Guy'aus Debord'o apmąstytieji 1968 metų gegužės įvykiai, regis, siekia nugalėti tokį „ženklų maištą“ prieš tikrovę, tik, deja, kaip matyti sklaidant Baudrillard'o raštų lapus, nesėkmingai. Tiek Debord'as, tiek Baudrillard'as labai aiškiai suvokė tikrovės mirtį. Todėl, galima sakyti, tikrovę įveikė simuliakras – gryoji regimybė, nepriklausoma nuo objekto ir jo požymių. Absoliutus nihilizmas: esą mes šiandien vilkėsime ne drabužius, o žinomų dizainerių etiketes...

Baudrillard'as kalbėjo apie tradicinių binarinių opozicijų, tokių kaip iliuzija / tikrovė, kairė / dešinė, vyras / moteris, gėris / blogis, šviesa / tamsa, nunykimą. Šitaip nunyksta ir perskyra tarp šių klasikinių distinkcijų ir nebeįmanoma atskirti tikrovės nuo iliuzijos, kairė ir dešinė nuolat keičiasi vietomis, o vyras tampa tam tikra moters rūšimi. Tokiomis ontologinėmis sąlygomis pati tikrovė virsta haliucinacija. Kaip tokios situacijos pavyzdį, Baudrillard'as nurodė 2001 m. rugsėjo 11-osios įvykius JAV ir šį teroro aktą apibūdino kaip „triumfuojančios globalizacijos, kovojančios prieš save“, tobulą modelį. Šiuolaikinį sociumą jis nusakė sąvoka *klonas*, vartodamas ją tam tikra perkeltine, t. y. metaforine, prasme. Pasak Baudrillard'o, įsigali Tas Pats, t. y. nepaliaujamai reprodukuojami ženklai ir vertės – produkuojamas produkavimas, (at)gaminama begalė kopijos kopijų, tai simbolizuoja Pasaulio prekybos centro, įsikūrusio aukščiausiuose Niujorko *Dvyniuose*, architektūra ir griūtis. Tai du visiškai vienodi pastatai, sugriauti dviejų identiškų atakų, o toks absoliutus vienodumas įmanomas tik naujųjų medijų, o ne tikrovės terpėje. Tokiu būdu (re)produkuojamas performansas, suvaidinta tikrovės tragedija, sukelianti tokius pačius išgyvenimus, lyg žūrėtume adrenalino išsiskyrimą skatinančius siaubo filmus. Taigi susipina tikrovė ir vaizduotė, tikri ir tariami faktai, realūs ir simuliuoti įvykiai. Ir nebeįmanoma atskirti, kas yra kas. Tai negailestingumo Baudrillard'o pozicija, paklaidinanti mus ontologinio apvertimo labirinte.

Nemenka cinizmo dozė slypi ir Baudrillard'o pareiškime, kad visa šiuolaikinė politika tapo ne kuo kitu, o tik šou, bandančiu nusišlepti, jog tai – tik šou. Vadinas, politika tampa tam tikra kičo apraiška, mėginanti nusišlepti visavertės politikos mirtį. Lyg koks Disneilendas, tariamoji pasakų šalis, politika tampa savo pačios iškamša, t. y. ne politinių ir moralinių nuostatų įtvirtinimu, bet įvaizdžio generavimu. Tačiau įvaizdžio funkcija dar neatskiriama nuo bandymo atvaizduoti, reprezentuoti, parodyti, o šiuolaikinė politika tampa tam tikru milžinišku simuliakru, neturinčiu nieko bendra su tikrove. Ir, teigė Baudrillard'as, politiniais skandalais siekiama nusišlepti, jog tai tik skandalai, o ne tikri įvykiai. Taigi

politika tampa nesustabdomu pseudopolitinių simuliakrų žaismu ir ši išvalga, mūsų manymu, yra viena taikliausių. Politika tampa viena iš simuliacijos proceso apraiškų ir, pridurtų Baudrillard'as, nesugebėtume atskirti politinio įvykio nuo ne politinio ar juo labiau to, ar politika klesti, ar ištikta agonijos. Tokiame nūdieniame socialiniame kontekste bet kurios politinės agitacijos tampa neapčiuopamu „šešėlių teatru“, kur neįmanoma verifikuoti politikų skelbiamų pažadų (ne)tikrumo.

Šią situaciją Baudrillard'as, kaip ir kiek anksčiau Maršlas McLuhanas, įvardijo prasmės implozijos terminu, reiškiančiu atvirkštinį sproginimą, t. y. sproginimą į vidų, išprogi. Taip naujosios medijos, naikinančios tradicinių distinkcijų perskyrą, anot Baudrillard'o, skatina prasmės susitraukimą – jau minėtą imploziją. Tačiau ne taip kaip McLuhanas, Baudrillard'as šias naujas medijas vertina neigiamai, nors ir sutinka su McLuhano pareiškimu, kad medija yra žmogaus tęsinys. Vis dėlto naujosios medijos, priešingai negu senosios, pratęsia ne vieną ar kitą žmogaus juslę, o žmogaus patirtį koordinuojančią centrinę nervų sistemą, ir šiame akte Baudrillard'as išvelgia besąlygišką negatyvumą. Žmogus kiborgizuojamas, t. y. sujungiamas su mašina, o gal mašina prijungiama prie žmogaus? Neaišku, kas tampa kieno dalimi – žmogus mašinos tęsinium ar mašina žmogaus pratęsimu. O įvyksta žmogaus ir mašinos sukryžminimas ir užgimsta naujasis žmogiškasis-mašininis hibridas? Į šį klausimą atsakyti vargu ar galime, nes, anot Baudrillard'o, nieko nėra tikra. Prasmės implozija užsklendžia šiuolaikinius sociumo gyventojus simuliakrų pasaulyje tarsi kalinius Platono oloje, matančius tik daiktų šešėlius ir manančius juos esant tikraisiais daiktais. Taigi iš-

nyksta bet kokia kritinė distancija, bet kokia racionalios refleksijos galimybė ir mes patikime bet kuo – net naujųjų medijų peršama mintimi, esą regimybė yra tikrovė. Lyg tikėtume tuo, kad muilo operose vaizduojamas rožinis melodraminis gyvenimas egzistuoja anapus mūsų buto sienų ar gyvenamojo rajono ribų... Bet kai kas ir tiki. Negailestingas namų šeimininkų išniekinimas...

Kyla klausimas, kaip įveikti tokį Baudrillard'o išvelgtą nurykusios tikrovės nihilizmą? Jei seksime Platonu, tai turėsime pasakyti, kad būtent jau minėta kritinės distancijos stoka, racionalios refleksijos nebuvimas ir aklas reginčiųjų naivumas mus, kaip ir hipotetinės olos kalinius, uždaro solipsistiniame simuliakrų žaisme. Tik jei būsime vienu iš tų kalinių, sugebėjusių tyliai pasprukti iš olos ir pamačiusių, kad egzistuoja ir kita – tikra – tikrovė, galėsime išsivaduoti iš savojo nerefleksyvaus nežinojimo pančių. Pasipriešinti triukšmingam „ženklų maištui“ įmanoma tik tyliai iš jo pasitraukiant. Tai „tylusis gyvenimas“, apsaugojęs didžiuosius visų laikų mąstytojus ir nūdienius jų kritikus (nors, deja, ne visus) nuo sąmonę narkotizuojančios simuliakrų grėsmės.

Tad kas nutinka simuliakrams ir simuliacinei tikrovei dabar, jau mirus Baudrillard'ui? Išnyksta ir patys simuliakrai? O gal Baudrillard'o mirtis tebuvo vienas iš daugelio nūdienio pasaulio simuliakrų? Vargu. Veikiausiai tikra šio mąstytojo mirtis išvadavo bent vieną šiandienį Ekranos olos kalinį iš aklo tikėjimo naujųjų medijų reprodukuojamų regimybių tikroviškumu. Ir toks neabejojantis žinojimas, kad Baudrillard'as – šiuolaikinių simuliakrų diagnostikas, bet ne kūrėjas – mirė, ateina ne iš kur kitur, o iš to „tyliojo“ – tikrojo – akademiškai filosofuojančiųjų pasaulio.

Jovilė Kotryna Barevičiūtė